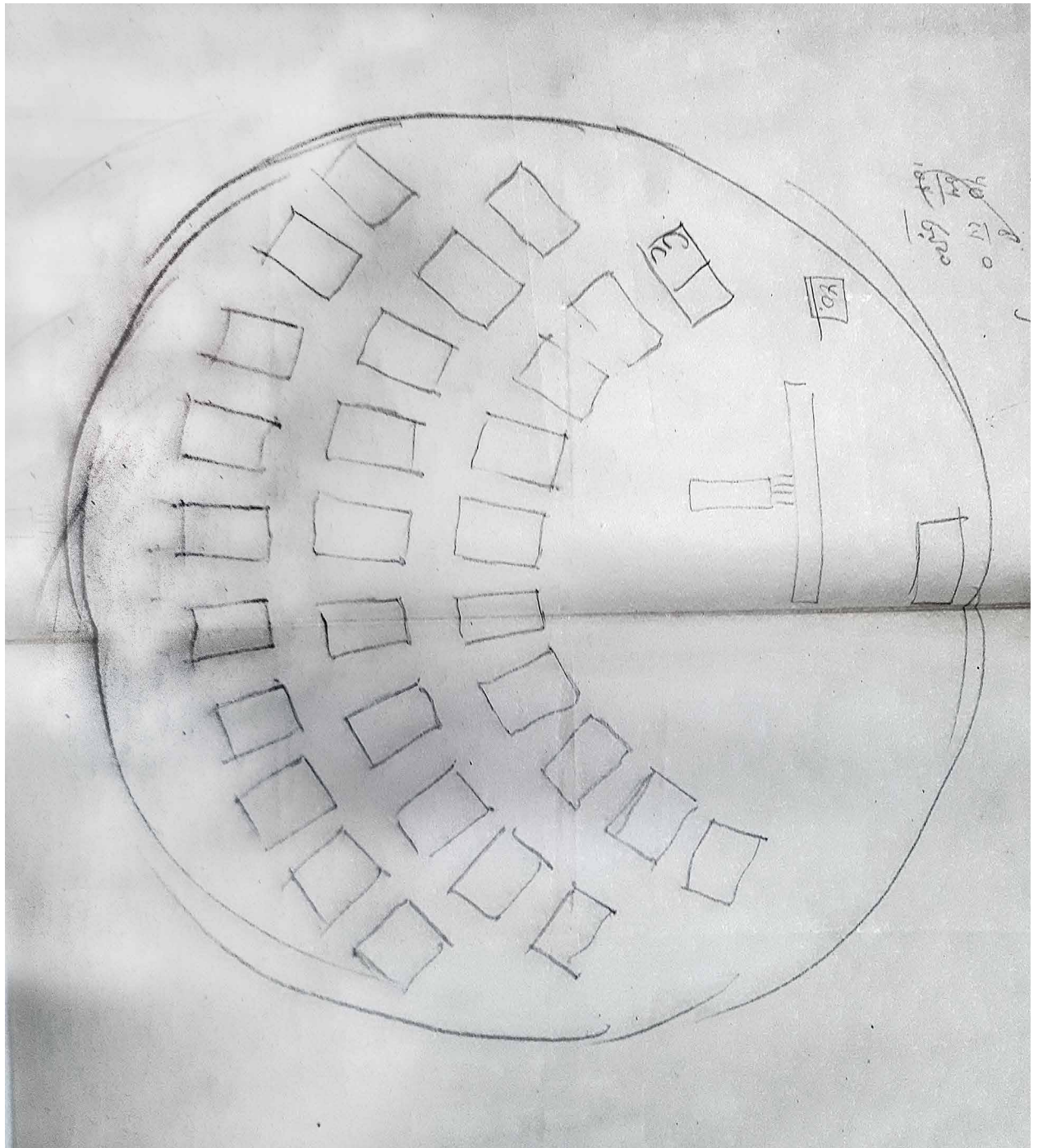

WAARDEBEPALING

NEDERLANDS HERVORMDE KERK TE

DE WAAL (TEXEL)

GERRIT VERMEER, MEI 2019

Omslag: ontwerpschets voor Nederlands Hervormde kerk te De Waal door Bureau Pot en Pot-Keegstra. Vergelijk afbeelding 23 en 25. Het Nieuwe Instituut. Rotterdam.

Afb. 1. De kaart van Lucas Waghenar uit 1584 met D'Wael op Texel. Rijksuniversiteit Utrecht.

Identificatie

Nederlands Hervormd kerkgebouw.

Hogereind 2, 1793AG De Waal.

kadastraal adres gemeente Texel, sectie M, perceel 686

Gemeentelijk monument onder nummer GDW12.

De huidige monumentenstatus betreft de muur om het kerkhof.

Kerk voltooid in 1952, de toren in 1961.

Architectenbureau J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra

Geschiedenis

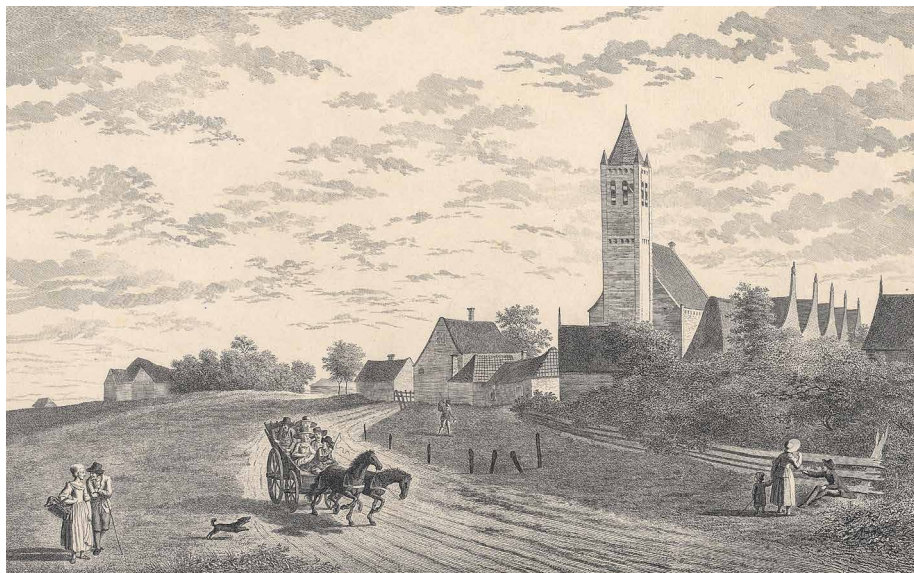
Het middeleeuwse kerkgebouw

De Waal is een uit de middeleeuwen stammende nederzetting, gelegen achter een in 1436 aangelegde dijk, die lange tijd de oostelijke begrenzing vormde van het eiland Texel. De kaart van Lucas Waghenar uit 1584 geeft de kerk met toren vlak achter de nog in het landschap zichtbare zeedijk weer (afb. 1).¹ De vroegere kerk stond net als de huidige op een opduiking van pleistoceen dekzand, opgehoogd met afval van de nederzetting tot een hoogte van ongeveer drie meter.² Van de middeleeuwse kerk bestaan diverse afbeeldingen. Een gravure uit 1760, de meest gedetailleerde, toont een robuuste westtoren met een hoge onderste geleding met hoeklisenen en een bekronend rondboogfries. De bovenste, veel kortere geleding, bezat eveneens hoeklisenen en een rondboogfries. In het spaarveld bevonden zich twee galmgaten (afb. 2).³ De hoogte met de kerk en de romaanse toren staat ook weergegeven op de kadastrale minuut uit 1832 (afb. 3). De hoogte bevindt zich aan de westzijde van het toenmalige dorp en heeft een langgerekte vorm met de georiënteerde kerk in de

1 Lucas Janszoon Waghenar, *Teerste deel vande Spieghel der zeevaert*, Leiden: Christoffel Plantijn 1584 (Rijksuniversiteit Utrecht).

2 A.M. Numan, *Noord-Hollandse kerken en kapellen in de Middeleeuwen, ca. 720-1200*, Zutphen: Walburg Pers, 2005, 182-183.

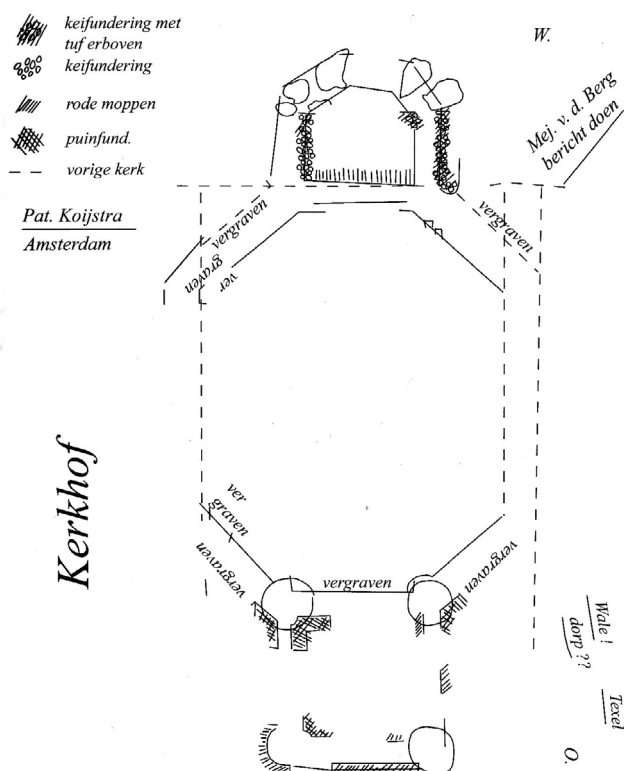
3 Noord-Hollands Archief, Haarlem (NHA), Beeldbank, Inventarisnr. NL-HlmNHA_359_003304_M, Gezicht op het dorp De Waal in 1760, gravure l.o.: P. v. Kuyck ad viv. del. 1760; r.o.: T. de Roode fec. 245 x 384 mm, Pieter van Cuyck II (1720-1787) en Theodorus Roode (1736-1793), uitgever M. Roelofswaert, Delft.

Afb. 2. Prent uit 1760 met de romaanse toren en de kerk van De Waal. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Afb. 3. De kadastrale minuut uit 1832 met de middeleeuwse kerk in blauw. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Afb. 4. Schets van de opgraving in 1950 op de verhoging in De Waal. Uit Numan, 2005.

lengterichting. De toren stond aan de westzijde van de kerk, afgewend van het dorp. Het pand op kavel nummer 9 betreft de pastorie. Achter de tuin strekte zich, weergegeven als kavelnummer 8, het 'Bosch bij de pastory' uit, dat aansloot bij soortgelijke boschages van de burens.

Bij de bouw van de huidige kerk in 1950 kwamen delen van de funderingen van de middeleeuwse kerk tevoorschijn (afb. 4). Deze bestonden uit veldkeien. Een medewerker van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek maakte hiervan een eenvoudig schets, met de kanttekening dat mevrouw H.M. van den Berg hiervan op de hoogte moest worden gesteld. Zij was in die tijd bezig aan haar geïllustreerde beschrijving van de monumenten in West-Friesland, Wieringen en Tessel en van de bodemvondst maakte zij in haar boek inderdaad bondig melding.⁴ Op de plaats van de westtoren bevond zich op de veldkeien nog tuf. Het ging dus om een romaanse toren van tufsteen, vermoedelijk stammend uit de twaalfde eeuw.

Afb. 5. De neoromaanse kerk uit 1860 vanuit het westen.

De neoromaanse kerk uit 1860

In 1654 kwam het kerkgebouw in gebruik bij de Hervormde gemeente ter plaatse. Halverwege de negentiende eeuw moet het gebouw zich in een slechte staat hebben bevonden en veel onderhoud hebben gevergd. Het kerkbestuur besloot daarom tot nieuwbouw. Op 27 oktober 1859 vond in herberg De Rijzende Maan de aanbesteding plaats voor het afbreken van de bestaande kerk tot aan de fundamenteën en het bouwen van een nieuwe kerk met toren, grotendeels op de oude fundamenteën.⁵ Bij de werkzaamheden was ook de inrichting inbegrepen: 'het maken van een nieuwen predikstoel en klankbord en weder plaatsen van het doophek uit de oude in de nieuwe kerk en het maken van drie rijen gewone zitplaatsen op de tribune'. In de aankondiging van de aanbesteding staat geen architect vermeld, maar wel opzichter J. van Putten uit De Cocksdorp te Eierland. Op 5 november van hetzelfde jaar kocht timmerman J.P. Pronk uit Den Burg de opstal voor sloop voor 875 gulden. De bouw van de nieuwe kerk werd gegund aan P. Pronk en P. Plevier voor 8.000 gulden. Op 4 november 1860 wijdde dominee R.A. van Deursen, de predikant van Eierland, de kerk in. Van de kerk bestaan nog enkele foto's en een opmeting van de ruïne (afb. 5, 6, 7). De neoromaanse kerk kwam ten opzichte van de vroegere in de tegenovergestelde richting te staan, met de ingang en de toren naar het dorp aan de oostzijde gewend. Het betrof een eenvoudige zaalkerk met een rank torentje op het dak boven de ingang. De voor- en de achtergevel waren aan de bovenzijde afgezet met een rondboogfries. In de zijgevels zaten dicht bijeen drie rondboogvensters.

Verwoesting en wederopbouw

Op 6 april 1945 voerden de Duitse bezetters vanuit verschillende posities zware beschietingen uit op het muitende 822ste Georgische bataljon van de Duitse Wehrmacht, die in opstand waren gekomen. Na een voltreffer op de kerk van De Waal brandde die geheel uit. Na afloop van de strijd bleek de kerk volstrekt onbruikbaar. In de oude pastorie werd een muur weggebroken, zodat de diensten voorlopig daar konden plaatsvinden. Direct na de oorlog werden plannen gemaakt voor een nieuwe kerk door de Amsterdamse

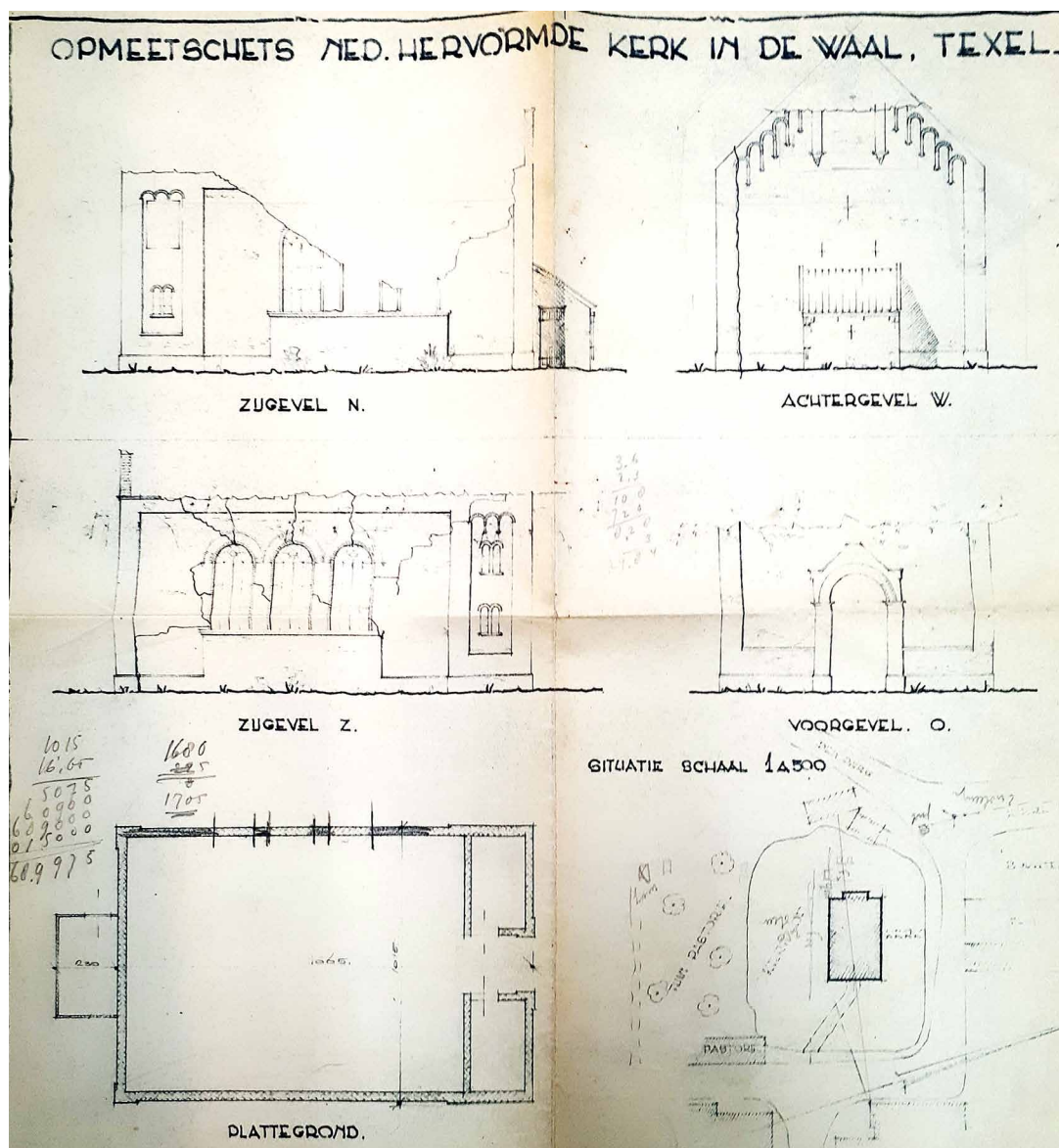
⁴ Herma M. van den Berg, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel VIII, De provincie Noordholland, tweede stuk: Westfriesland, Tessel en Wieringen*, 's-Gravenhage 1955, 236.

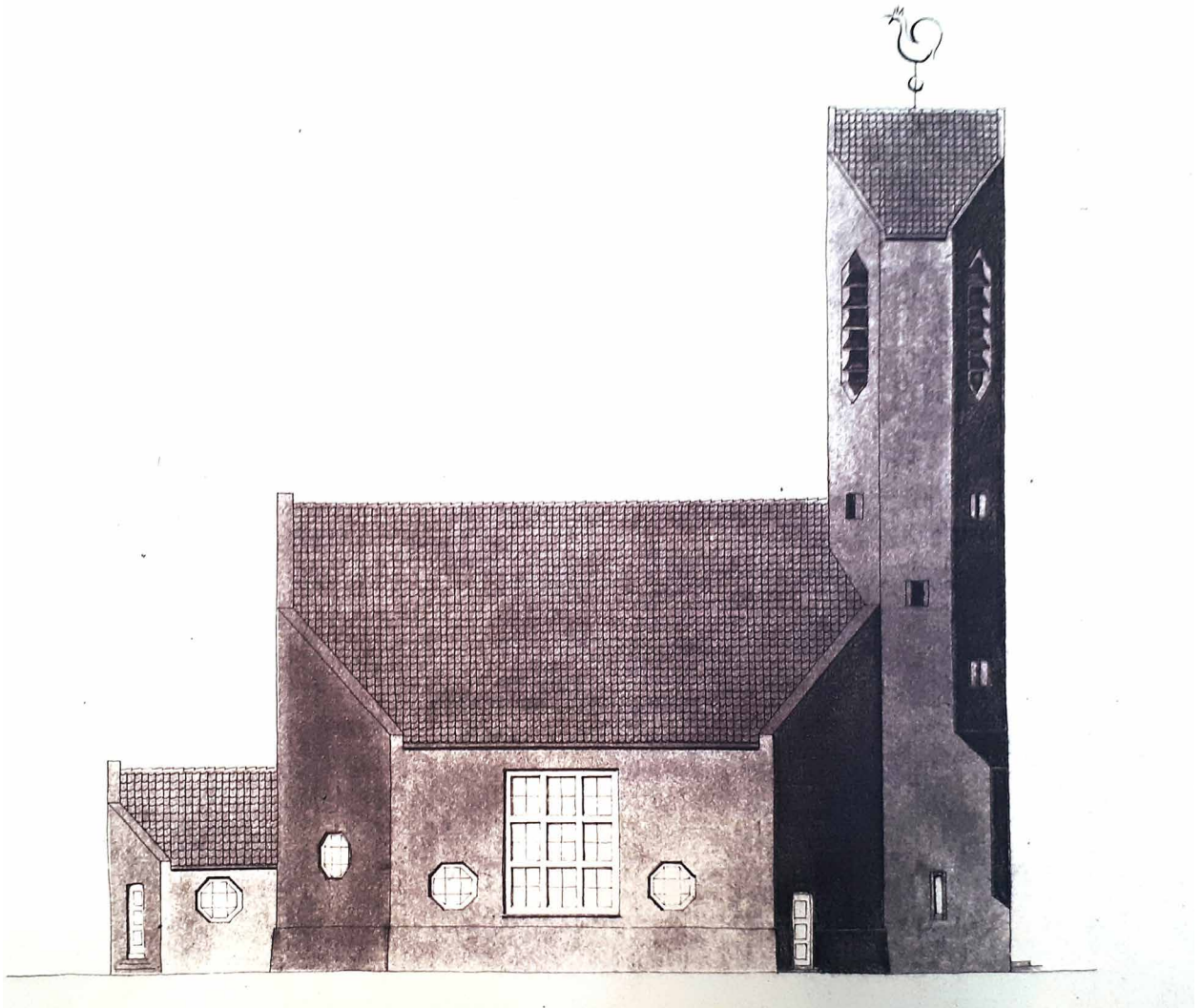
⁵ *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 20 oktober 1859, p. 4.

Afb. 6. De neoromaanse kerk uit 1860 gezien vanuit het zuiden.

Afb. 7. Opmeting van de ruïne in De Waal. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 8. Ontwerp voor de zuidgevel van de kerk van De Waal uit 1948. De achthoekige vensters aan weerszijden van de grote vensters verdwenen in het latere ontwerp, evenals de gekoppelde venstertjes in de toren, die plaatsmaakten voor enkele. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

architecten Johan Willem Hindrik Cornelis (Joop) Pot (1909-1972) en zijn echtgenote Jacoba Froukje (Koos) Pot-Keegstra (1908-1997).⁶ Bouwtechnisch adviseur G.C. Terlingen uit Amsterdam ontfermde zich over de betonconstructies.

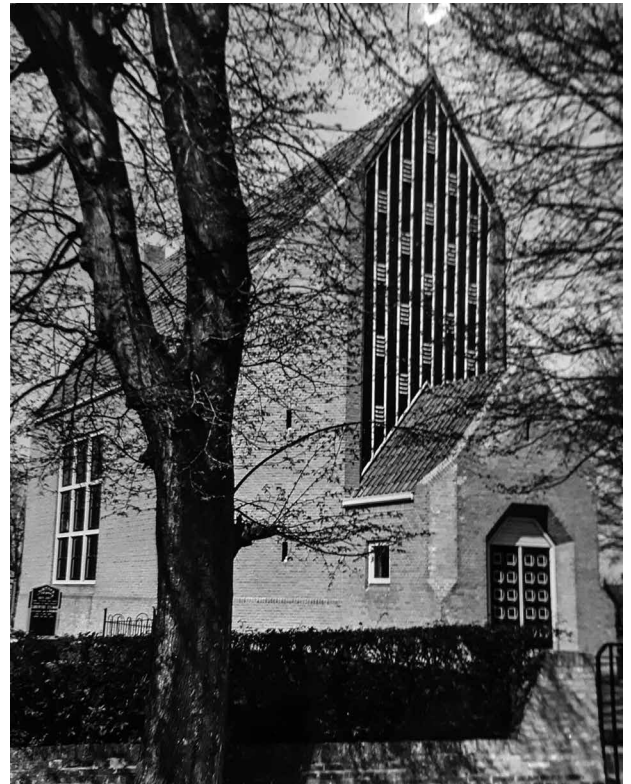
Het ontwerp werd voorgelegd aan de Studiecommissie Kerkenbouw, waarvan de architecten het verslag vol trots opstuurden aan dominee G. Hartdorff. De bespreking stond dan ook vol lovende woorden: '[...] Het

⁶ Het Nieuwe Instituut, Rotterdam (NI), Archief Pot, J.W.H.C. (Johan Willem Hindrik Cornelis) en Pot-Keegstra, J.F. (Jacobica Froukje), Inventarisnr. POTK.52408, Bouw van een kerk en barenhuisje voor de Nederlands Hervormde Gemeente te De Waal, Texel, en toren, 1948-1951 en 1960-1961, stukken: POTK31t13, Opmetingstekeningen; POTK31t14, 'Plan'; POTK31t1, Bestek- en detailtekeningen NB Toren: 31t1, 31t7, 31t9; POTK31t2, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t3, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t4, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t5, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t6, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t7, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t9, Ontwerptekeningen, Lichtdrukken; POTK31t9a, Ontwerptekeningen; Lichtdrukken; POTK31t10, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t11, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t12, Bestek- en detailtekeningen; POTK31t8, Schetsjes; POTK31t15, Schetsjes; POTK31d1, Bestek en voorwaarden, Nota van Inlichtingen, Staat van wijzigingen, begroting, inschrijvingen (1947-1949); Bestek en voorwaarden toren (1960); POTK31d2, Correspondentie betr. de toren (1951-1953, 1958-1961); POTK31d3, Correspondentie met de opdrachtgever, het Ministerie van Wederopbouw betr. de aanbesteding (1948-1950); POTK31d4, Correspondentie met leveranciers en uitvoerders betr. de inrichting en afwerking (1950-1952); POTK31d5, Stukken betr. kerkorgel en orgelkast (1948-1952); POTK31d6, Correspondentie betr. fundering en grondonderzoek (1948); POTK31d7, Overige geschreven stukken; POTK31d9, Stukken betr. het ontwerp van een kruis voor het graf van Redmer IJksa (1953); POTK31d11, Diverse geschreven stukken, waaronder correspondentie, aantekeningen, certificaten van betaling, aantekeningen; POTKfd16, foto's; POTK31d8, Foto's andere kerken en knipsels; POTK31d10, Artikelen / knipsels. De gemeente bewaart het bouwdoos van de aanvraag van de bouwvergunning met tekeningen.

exterieur en de toren tonen een beetje stug karakter, waar de storm omheen kan bulderen. Boeyinga wijst erop, dat hier een modern kerkgebouw op uitstekende wijze het karakter van de Protestantse eredienst toont. De plattegrond drukt de gemeenschap der gelovigen voortreffelijk uit, de liturgische opbouw is verantwoord en klaar, de architectonische omschrijving is in Protestantse zin sober en stoer, dat de ontwerpers hebben weten te leggen in dit kerkplan, is wel typisch Texels. Klokke adviseerde de kleine raampjes in de Zuid- en Noordgevels weg te laten. Het licht is voldoende. Van de Broek herinnert aan de oude Protestantse Kerken met samengestelde achthoeken. IJzendijke, Nieuwe Kerk, Den Haag; in de Waal hebben de ontwerpers met succes twee achthoeken aan elkaar gekoppeld, waarbij het doopvont het middelpunt van een dezer achthoeken is. De vergadering is verrukt van dit fraaie plan en een luid applaus volgt op het woord van dank dat dr. Miedema ook aan Mevrouw Pot wil brengen, als hij architect Pot gelukwens met zijn ontwerp. [...] Een nieuw geluid, fris en karaktervol, zal misschien een nieuwe lente in de Nederlandse kerkelijke bouwkunst aankondigen.' Het advies om de achthoekige vensters aan weerszijden van het grote venster weg te laten, namen de architecten over (afb. 8).

De Bouw- en Restauratiecommissie van de Nederlands Hervormde Kerk te 's-Gravenhage keurde de plannen op 18 november 1947 goed. Het echtpaar werd daarna gevraagd het ontwerp te tonen op de reizende tentoonstelling Nederlands Nieuwe Kerken, in 1948 ingericht door prof. G.H.M. Holt in samenwerking met de kerkelijke organisaties en de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting.⁷ In Rotterdam kwamen de kerkbouwers bijeen onder het motto: Zullen onze nieuwe kerken weer sieraden van onze steden zijn? Dat in het licht van de schrijnende schaarste aan bouwmaterialen. Voor de expositie maakte het echtpaar diverse tekeningen in grijstinten. In hetzelfde jaar werden de tekeningen tevens afgedrukt in het architectuurtijdschrift *Forum*.⁸ Het bureau Pot en Pot-Keegstra had al eerder opdrachten op Texel gehad. Zo hield het zich in 1946-1949 bezig met de restauratie van de Hervormde kerk in De Cocksdorp.⁹ Het echtpaar ontwierp naast de kerk in De Waal nadien alleen nog de Gereformeerde kerk in de Zonnebloemstraat in Den Haag.¹⁰ Kerkgebouwen vormen in hun omvangrijke oeuvre dus een zeldzaamheid.

De nieuwe kerk in De Waal kon tot stand komen dankzij de uitkering oorlogsschade door het Rijk. Die besloeg driekwart van de kosten van de ruwbouw (zonder inventaris). De Schade Enquête Commissie had de waarde van de vooroorlogse kerkinventaris met inbegrip van het orgel geschat op 20.000 gulden. Aan de nieuwe inventaris droeg de gemeente driekwart bij. Voor de kerkelijke gemeente resteerde na aftrek van deze bijdragen een eigen inbreng van ongeveer 25.000 gulden. Daarbij kreeg de kerkelijke gemeente steun van

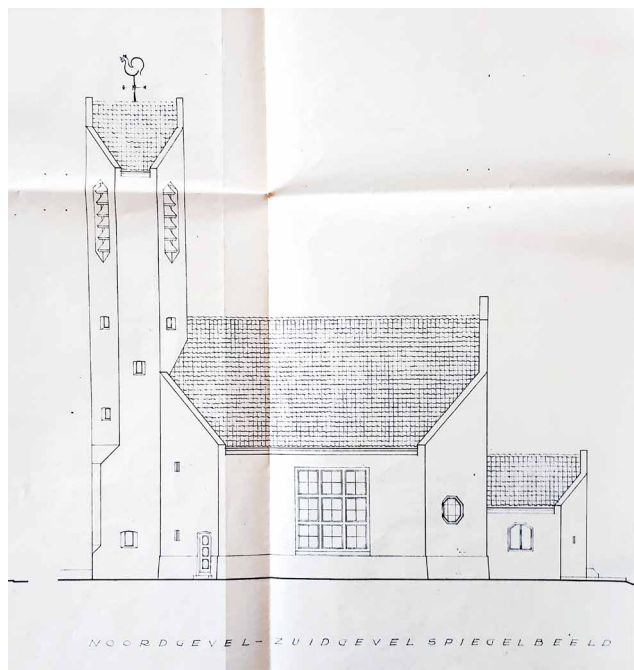
Afb. 11. De kerk nog zonder toren. Foto Bureau Pot en Pot-Keegstra. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

7 *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 15 mei 1948, p. 6; *Twentsch dagblad Tubantia*, 18 mei 1948, 2e blad, p. 2; *De Volkskrant*, 18 mei 1948, 2.

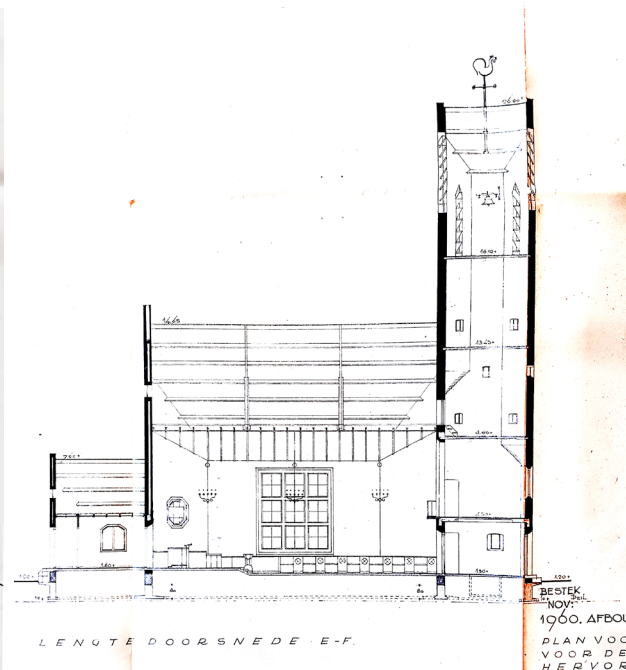
8 J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra, 'N.H. Kerk te De Waal (Texel); Toelichting', *Forum* 3 (1948) 3, 176-177, 192.

9 NI, inventarisnr. POTK.110452409, Restauratie van de Hervormde Kerk en Wijkgebouw voor de Hervormde Gemeente, te De Cocksdorp, Texel, 1946-1949; POTK.110452410, Wijkgebouw voor de Hervormde gemeente in Eierland, De Cocksdorp, Texel 1948; POTK.110452411, Openbare Lagere School en uitbreiding met gymnastieklokaal en klaslokalen, Den Burg, Texel (1947-1948) en (1952-1953); POTK.1104525d1, Schetsplan woonhuis voor de familie Zwama op Texel; Schetsen, tekeningen en geschreven stukken 1953 NB Niet doorgegaan; POTK.110452287, Ambtswoning hoofdonderwijzer bij de Openbare School, Den Burg, Texel, 1954-1957; POTK.110454457, NIOZ, Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee, Texel, 1961-1975, 1977.

10 NI, inventarisnr. POTK.110454436 Gereformeerde kerk aan de Zonnebloemstraat te Den Haag, Meervoudige opdracht 1954-1959.

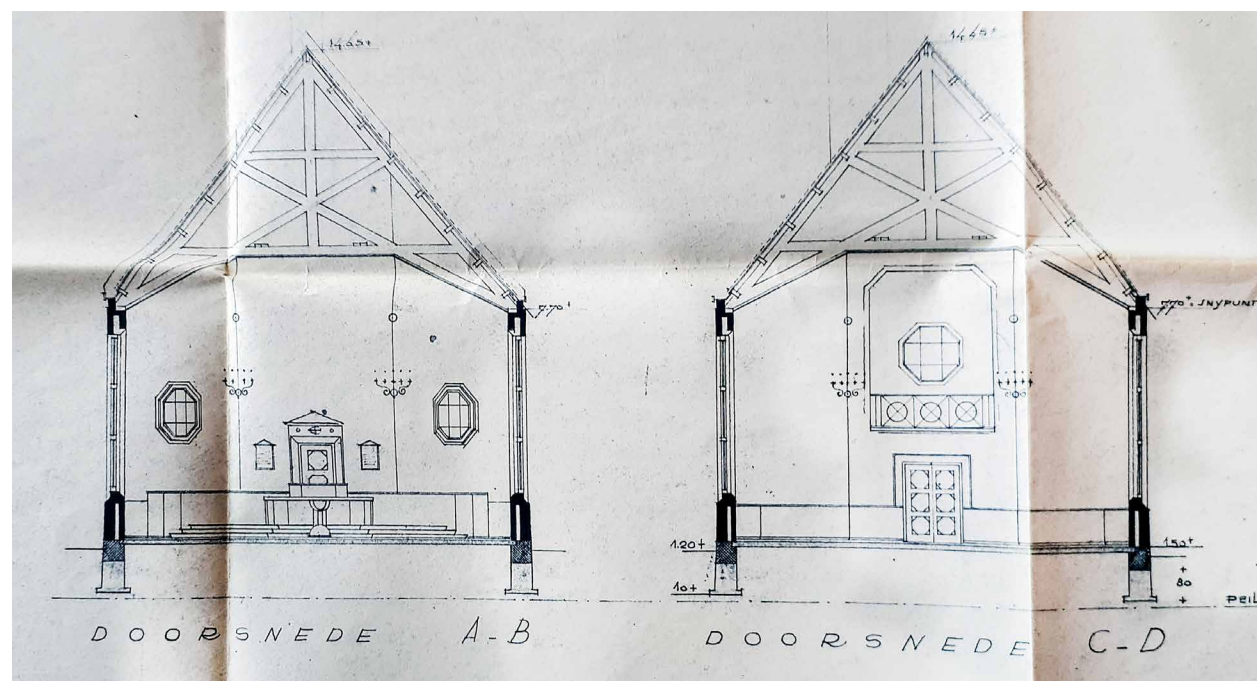

Afb. 12. Ontwerp van de noordgevel met toren.
Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 13. Lengtedoorsnede.
Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 14. Dwarsdoorsnedes naar het oosten en het westen.
Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

kerkelijke zijde. Voor het resterende bedrag waren de kerkvoogden van plan aandelen uit te geven.

De kerkbouw werd in december 1948 na een besloten aanbesteding vergund aan de firma Jacob Drijver Czn. uit Oosterend voor een som van 94.435 gulden. Dit met inbegrip van de toren.¹¹ De afwikkeling van de procedures stuitte op diverse obstakels, waardoor de bouw moest worden uitgesteld. Na de goedkeuring van de plannen had het kerkbestuur het verzoek gekregen de noodzakelijke opgaven te doen, wat aan de architecten werd overgelaten. Op 22 januari 1949 berichtte de Bouw- en Restauratiecommissie de kerkvoogden dat de uitvoering van nieuwe kerkbouwplannen vanwege algehele schaarste voor tenminste enkele maanden werd aangehouden. Op 12 september 1949, toen kerken weer voor uitvoering in aanmerking kwamen, wees de Bouw- en Restauratiecommissie de architecten er op dat zij de toekenning van het bouwvolume hadden verward met die van de financiële bijdrage. Voor het verkrijgen van de bijdrage moesten ze alsnog het formulier Financiële Faciliteiten invullen. Door de bureaucratische perikelen kon de bouw van de kerk pas in juni 1950 beginnen.¹² Daarbij ging het om een kerk met toren, maar al gauw rezen met betrekking tot de toren problemen. Anders dan de kerk, was de verwoeste toren voor zover deze boven het dak van de kerk uitstak, eigendom van de burgerlijke gemeente. Daarbij rees er, door toedoen van architect Pot, twijfel of een dakruiter wel als toren aangemerkt kon worden. Eind januari 1951, tijdens de bouw, bleek dat de toren wegens een op dat moment geldende bouwstop voor torens boven nokhoogte niet door kon gaan. Voor de mogelijkheid van een kerk zonder toren was in november 1948 al een tekening en een aangepast bestek gemaakt, zodat de aannemer zonder al te veel oponthoud door kon gaan (afb. 10).

Begin maart 1952 durfden de kerkvoogden nog geen datum voor de voltooiing te noemen, aangezien de aannemer nog druk bezig was met het meubilair, mede doordat hij lang op de tekeningen had moeten wachten.¹³ Begin april kondigde het plaatselijke nieuwsblad aan, dat de preekstoel, het hekwerk en de banken gereed waren voor plaatsing. Met klem verzocht de aannemer de architecten de tekening voor de ijzeren poorten voor de entree te sturen. De kerkvoogden drongen er bij de architecten op aan om het doopvont op tijd te leveren (afb. 38, 29, 30, 31). Wat de verlichting betreft stelden de kerkvoogden zich al tevreden als de architecten een provisorische oplossing konden bedenken. In het architectenarchief bevinden zich wel schetsen voor armaturen, maar op de foto's van het interieur, gemaakt kort na de oplevering, ontbraken deze (afb. 23, 24, 33). Tegenwoordig hangen er historiserende bolkronen.

Voor een nieuw orgel kreeg de kerkelijke gemeente een rijksbijdrage van 8.400 gulden. Ruim voor de oplevering van de kerk had de firma Flen-trop de pijpen en het binnenwerk gereed, maar de orgelkas, die door de firma Drijver geleverd moest worden, liet maar op zich wachten. Vlak voor de geplande oplevering klaagde de orgelmaker over de trage reacties die hij steeds kregen op zijn vragen en verzoeken. De orgelmaker stuurde een brief op hoge poten, nadat architect Pot de schuld bij hem legde en het woord bedriegerij had laten vallen. Pot had zelf, zo zette de orgelmaker in een lang feitenrelaas uiteen, de benodigde tekening voor de orgelkas, in weerwil van diverse verzoeken, zes maanden later geleverd dan was afgesproken. Op de dag van de ingebruikname van de nieuwe kerk, zondag 18 mei 1952, moesten de kerkgangers zich voor langere tijd

Afb. 15. Werktekening voor het uurwerk.
Bouwdossier, gemeente Texel.

11 *Texelsche Courant*, 14 mei 1952, p. 2.

12 *Texelsche Courant*, 7 juni 1950, p. 2.

13 *Texelsche Courant*, 5 maart 1952, p. 1.

Afb. 16. De kerk vanuit het zuidwesten, gefotografeerd door A.J. van der Wal in mei 2005.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
Amersfoort.

Afb. 17. De toren vanuit het oosten. Foto auteur.

Afb. 18. De toren vanuit het oosten. Foto auteur.

Afb. 19. De kerk vanuit het zuidwesten. Foto auteur.

tevreden stellen met een harmonium.¹⁴

Vlak voor de voltooiing van de kerk knapte de Dienst Gemeentewerken de omgeving van het nieuwe kerkgebouw op: ‘Ter hoogte van de bekende A.N.W.B.-richtingaanwijzer werd de schoonheid van het dorp sinds de Russenoorlog zeer verstoord door brokken puin, waartussen brandnetels en ander onkruid welig tierden – als achtergrond van een ontierend geheel klampten afbrokkelende delen van de in genoemd conflict getroffen kerkmuur zich hier en daar op meelijwekkende wijze vast aan de stijl opgaande rand van de dodenakker. [...] Gelukkig heeft Gemeentewerken dezer dagen opdracht gekregen het dorp van deze “ruïneuze aanblik”, zoals een onzer raadsleden het onlangs ongeveer uitdrukte, te verlossen: het destijds gespaarde deel van de kerkhofmuur vindt een keurige aansluiting in een friskgroene wal, die van de weg af langzaam aan hoogte wint tot hij de groenende kraag van heesters bereikt, welke het kerkhof aan het Zuidwesten begrenst.’

De kerk kreeg uitgebreid aandacht in het plaatselijke dagblad: ‘[...] boven de ingang het Oude- en het Nieuwe Testament gesymboliseerd resp. in de Stenen Tafelen met de Tien geboden en het Kruis, terwijl links en rechts het oude Christelijke symbool is aangebracht. Fraai smeedwerk van de heer Ijska, die een en ander zelf ontwierp. In het voorportaal een fraaie herdenkingssteen: “De eerste steen van deze kerk werd gelegd op 22 september 1950 door A.S. Kikkert. De oude kerk werd op 7 april 1945 door oorlogshandelingen verwoest.” Groot en ruim is de kerk met haar witte muren, waarin het kruismotief is aangebracht. Prachtig valt er het licht door de wijde en hoge ramen. [...] De kerk biedt plaats aan 140 personen. Ruim staan de banken en wel zodanig dat een concentratie is bereikt op het liturgisch centrum waar de kansel is gebouwd, waar de Avondmaalstafel staat met de smeedijzeren kandelaars en waar de granieten doopvont is geplaatst. In alles vindt men de 8-hoek terug: in de kansel, de doopvont, de kandelaars van de Avondmaalstafel, in het patroon van de vloer, in de diverse ramen, in het dak en de orgelnis. Achter de kansel een groot, uit repen hout gebouwd kruis. Links en rechts van de kansel de zitplaatsen voor de ambtsdragers. Boven de kansel een

¹⁴ *Texelsche Courant*, 5 april 1952, p. 3.

Afb. 20. De kerk vanuit het westen.
Foto auteur.

Afb. 21. De kerk vanuit het noordwesten.
Foto auteur.

hemelsblauwe troonhemel.¹⁵

Van de toren resteerde nog de weerhaan, die een bewoner van De Waal uit de rokende resten had gered. De klok was in de oorlog naar Duitsland gevoerd om omgesmolten te worden, maar daar was het niet van gekomen. Na de oorlog kwam de klok weer terug. Beide objecten kregen een plek in de nieuwe kerk.¹⁶

Het achterwege blijven van de toren bezorgde de Hervormde gemeente een teleurstelling, maar de gemeente Texel verkeerde in grote financiële moeilijkheden en kon daar om die reden niet snel alsnog in voorzien. In oktober 1958 drong het Bureau Financiering Wederopbouw aan op een spoedige afwikkeling van de herbouw van de toren. In 1958 gaf de gemeente de architecten daarom te kennen dat ze voor hun plan voor de toren het bestek konden opmaken. De gemeente wilde medewerking verlenen aan het verkrijgen van de benodigde rijksbijdrage. Een delegatie uit Texel met burgemeester De Koning en dominee Waardenburg reisde hiervoor diverse keren af naar Den Haag en ondanks een negatief advies kregen zij voor de toren het benodigde geld los.¹⁷ De firma Drijver nam het werk eind november 1960 aan voor 44.000 gulden. In 1961 kwam de toren gereed en verhuisden de weerhaan en de klok naar dit nieuwe bouwdeel.

Tegenwoordig is de kerk in gebruik bij de PKN gemeente Waal, Koog en Den Hoorn.

Afb. 22. De kerkzaal gezien vanuit het noordwesten.
Foto auteur.

Beschrijving

Situering

De kerk staat aan de uiterste westzijde van het dorp De Waal op een verhoging in het landschap nabij een vroegere zeedijk, waardoor de kerktoren vanuit de wijde omgeving zichtbaar is. De middeleeuwse kerk was nog georiënteerd en stond daardoor met een zware, tufstenen westtoren van het dorp afgekeerd (afb. 2). De vorige kerk stond, net als de huidige, met de toren en de ingang naar het dorp toe. Van het vroegere kerkhof om de langgerekte verhoging bleef het zuidelijke gedeelte intact. Om het kerkhof staat een lage muur. Nabij de kerk, aan de Langwaal, staat de vroegere pastorie. Ten noordoosten van de hoogte staat het lijkbaarhuisje, dat net als de huidige kerk in 1952 gereed kwam volgens de plannen van Pot en Pot-Keegstra (afb. 29, 30).

Materiaal en constructie

De fundering bestaat uit betonnen balken die op de diepere laag zand liggen. De vastheid van deze laag bleek zodanig dat heien onnodig bleek. Het kerkgebouw bestaat uit zelfdragende spouwmuren van kleurig baksteen (Waalformaat) in kruisverband. Volgens het bestek mocht de aannemer, zolang ze maar niet in het zicht kwamen, een deel van de 23.000 afgebikte bakstenen afkomstig van de vorige kerk gebruiken, maar uiteindelijk wist de directie de hand te leggen op een partij stenen, zij het niet van de gele kleur die in het bestek stond vermeld. De meeste vensters zijn aan de bovenzijde afgezet met een gemetselde strek. Op de zadel-

¹⁵ *Texelsche Courant*, 14 mei 1952, p. 2.

¹⁶ *Texelsche Courant*, 14 mei 1952, p. 2.

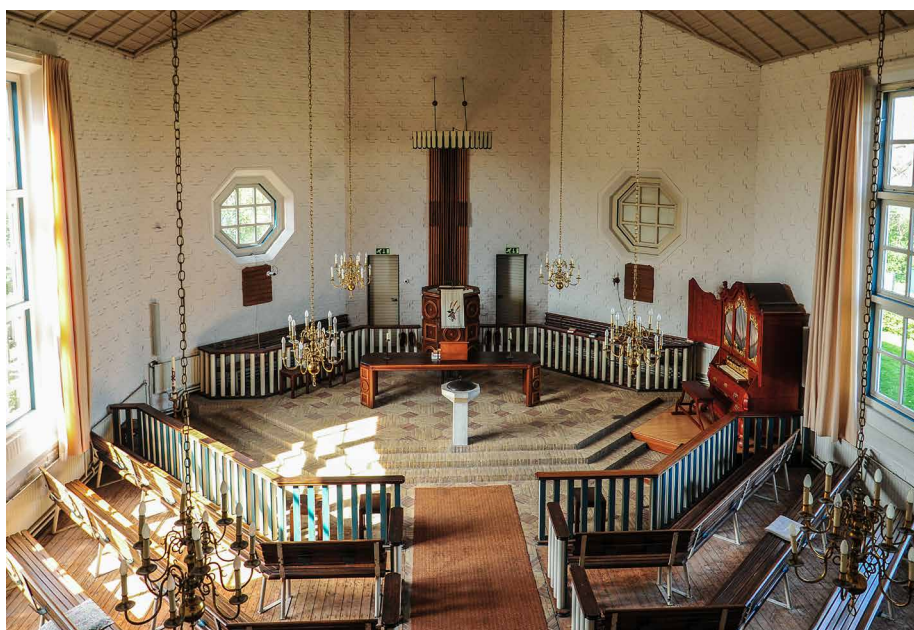
¹⁷ *Texelsche Courant*, 2 november 1960, p. 1.

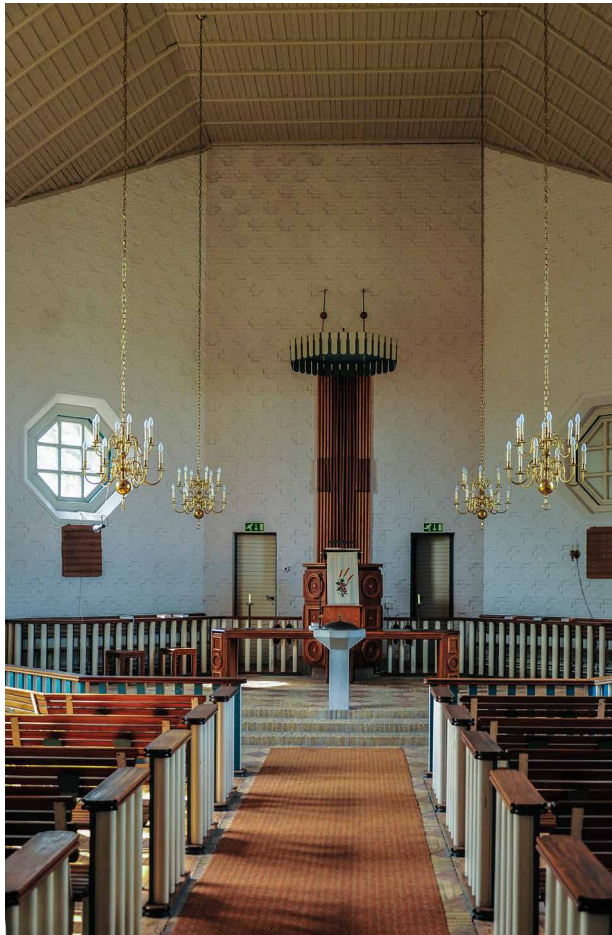
Afb. 23. De dooptuin in het westelijke uiteinde van de kerk, kort na de oplevering. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 24. De dooptuin in het westelijke uiteinde van de kerk, kort na de oplevering. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 25. De dooptuin in het westelijke uiteinde van de kerk. Foto auteur.

Afb. 26. De dooptuin in het westelijke uiteinde van de kerk.
Foto auteur.

daken liggen blauwe opnieuw verbeterde Hollandse pannen. Voor de kozijnen schreef het bestek in eerste instantie Peroba de Campos voor, een tropische houtsoort uit Brazilië. Later lieten de architecten deze keuze over aan de directie. Aan de binnenzijde bestaan de vloeren uit klinkers en was het metselwerk van begin af aan wit geverfd (afb. 23, 24). Onder het zadeldak van de kerkzaal bevindt zich een eenvoudige houten gordingenkap. Toepassing van ijzeren trekstangen en windverbanden en stalen schoenen op advies van de bouwtechnisch adviseur leidde tot een besparing op hout, dat destijds schaars was (afb. 35). Het plafond in de kerk zou aanvankelijk moeten bestaan uit latten van Agathis, een hardhoutsoort uit het zuidelijk halfmond. Ook over dit materiaal mocht de directie later naar bevinden beslissen.

Exterieur

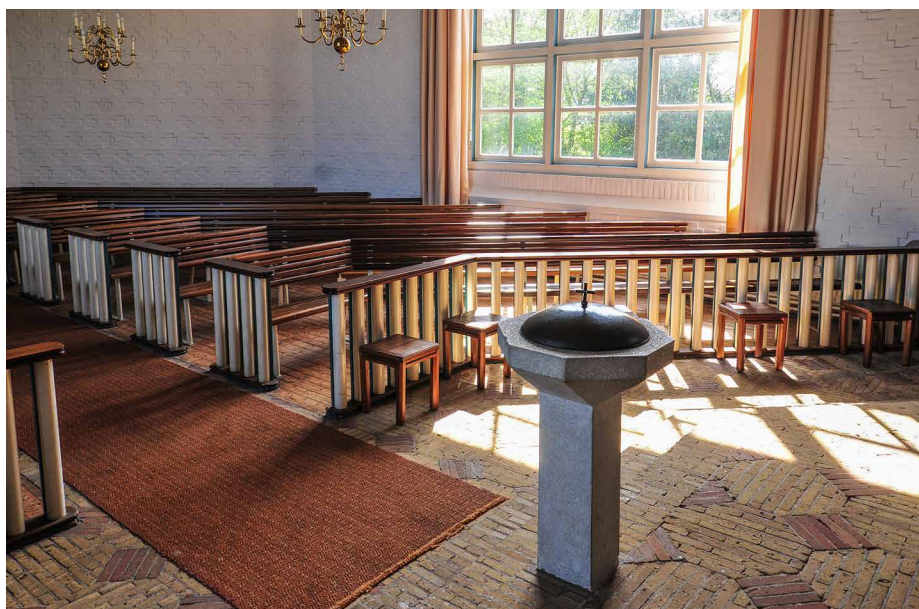
De kerkzaal heeft de omtrek van een langgerekte achthoek, die overeenkomt met de langgerekte vorm van de hoogte waarop de kerk staat. De consistoriekamer sluit op de westgevel aan als een verkleinde, lagere versie van het westelijke uiteinde van de kerkzaal. Aanvankelijk sloot aan de oostzijde van de zaal een rechthoekig portaal aan, de rechthoekige basis van de latere toren (afb. 10, 11). Via een schuine versnijding gaat de rechte hoek vlak boven het maaiveld over in een afgeschuinde hoek. Na het verhogen van

het portaal tot een toren in 1961 bevindt zich nog hoger een tweede versnijding in de hoeken, waardoor de toren daarboven opgaat in de vorm van een achthoek (afb. 12, 17, 18).

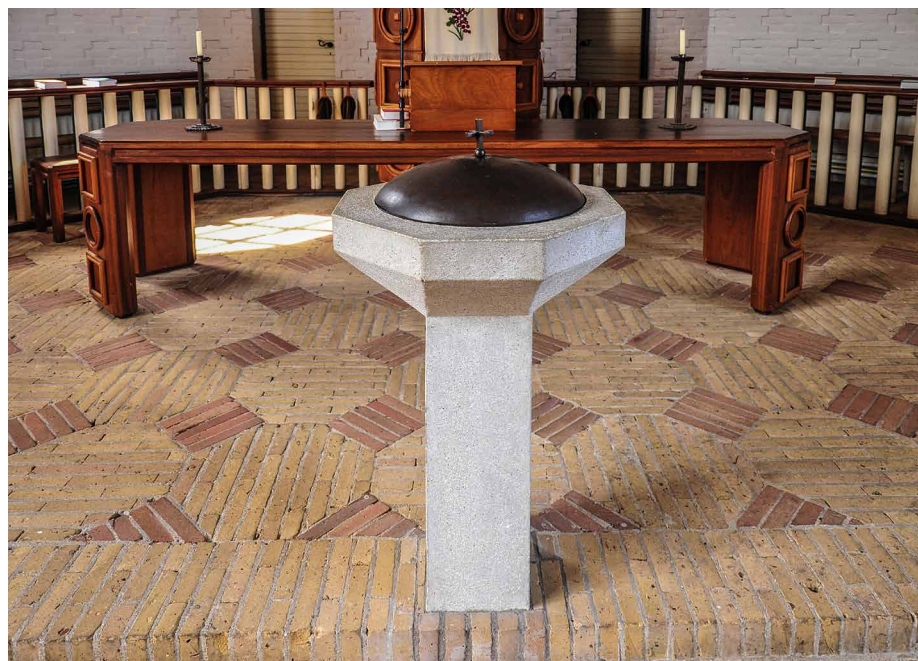
Voor de voltooiing van de toren bevond zich boven het portaal in de kerkzaal een verticaal vlak met houten stijlen met daartussen een betimmering met lichtopeningen in de vorm van kleine galmgaten (afb. 10, 11). Inderdaad hing de klok zo hoog mogelijk vlak daarachter. In 1961 maakte de lichte wandafdichting als nog plaats voor de van aanvang af geplande toren.

Op zowel de kerkzaal, de consistoriekamer als de toren ligt een zadeldak in de lengterichting van de kerk. Door de driekante uiteinden van deze bouwdelen ontstaan aan de voor- en achterzijden geknikte geveltoppen. De herhaling van deze bijzondere toplijnen op verschillende hoogten en op een verschillende schaal verleent het bouwwerk een zowel hechte als gevarieerde eenheid (afb. 16, 19, 20). De schuine kanten van de geveltoppen zijn op traditionele wijze afgewerkt met driehoekige vlechtingen. Op de westelijke geveltop van de consistoriekamer en die van de kerkzaal staat een traditionele tuit. Het spel van herhalende motieven is een van de belangrijkste kenmerken van dit in omvang bescheiden kerkgebouw.

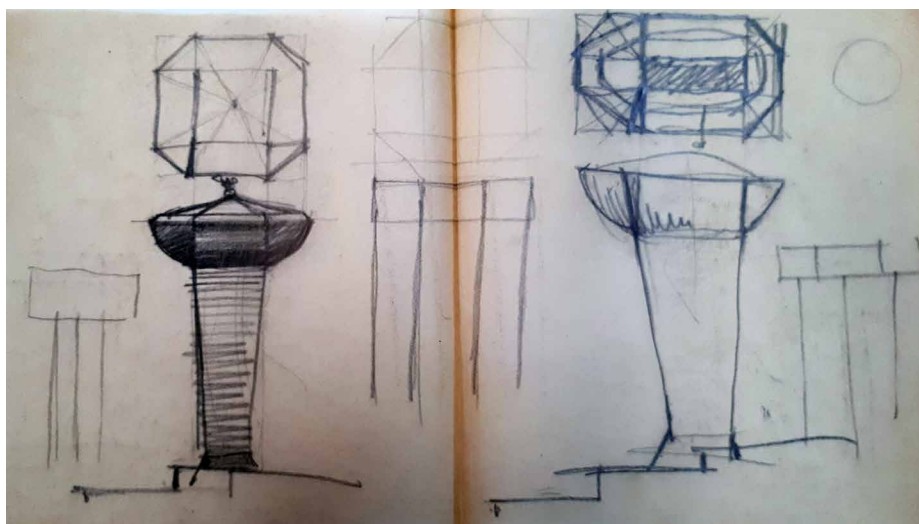
Het timpaan boven de deur van de ingang, onderin de toren, heeft een omtrek gevormd door drie kanten van een achthoek (afb. 18). In het timpaan zijn in smeedwerk de tafels van Mozes aangebracht met aan weerszijden daarvan de symbolen voor Christus, eronder het bouwjaar in Romeinse cijfers. De deuropening van het lijkbearhuisje ten noordoosten van de kerk heeft dezelfde vorm, zij het met een bovenlicht in plaats van een timpaan (afb. 37, 38, 39). De deuren van beide ingangen zijn ingedeeld in vakken, die bestaan uit in een ondiepe cirkel ingeschreven vierkanten. Dezelfde deuren bevinden zich in de schuine zijden aan de voorzijde van de kerkzaal, waar achter zich werkruimtes bevinden voor het onderhoud van de begraafplaats (afb. 10). Aan de achterzijde van de consistoriekamer bevindt zich opnieuw een deur met cirkels en vierkanten (afb. 20).

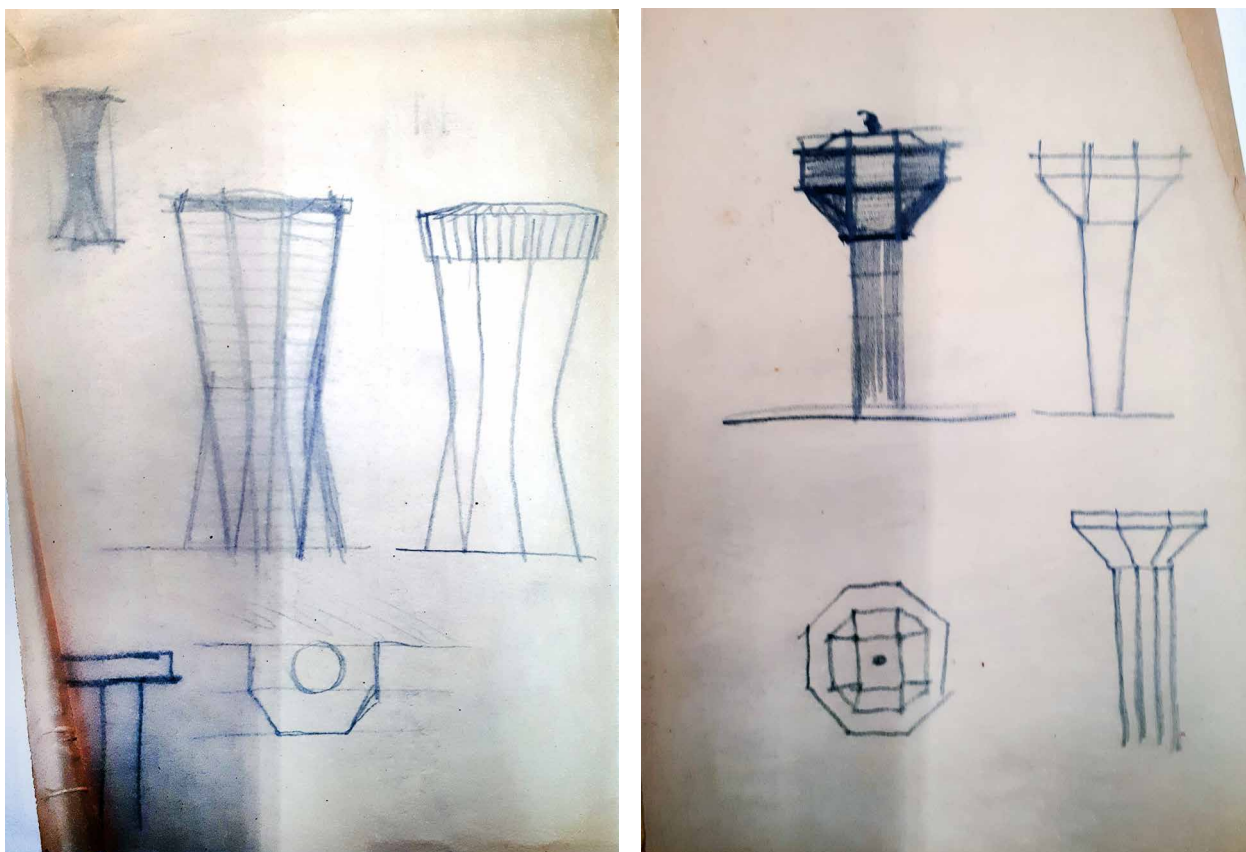
Afb. 27. Het grote venster in de zuidoostgevel vanuit de dooptuin. Foto auteur.

Afb. 28. Het doopvont en daarachter de avondmaals-tafel. Foto auteur.

Afb. 29. Schetsontwerpen dooptuin. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 30, 31. Ontwerpschetsen voor het doopvont. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Boven de ingang, in het onderste gedeelte van de toren, vestigt een achtkantig venster, door roeden verdeeld in negen ruiten, de aandacht op de middenas. Dezelfde venstervorm keert terug in de schuine zijden aan de westzijde van de kerk. Deze bevinden zich daar aan weerszijden van het liturgische centrum, waarop ze binnen zo de aandacht vestigen (afb. 23, 24, 25). Op advies van de Studiecommissie Kerkenbouw, waarin vooraanstaande architecten zitting hadden, lieten de architecten de achtkante vensters in de zijgevels weg.

De kerkzaal bezit als enige bouwdeel aan de basis een verzwaarde plint van baksteen. Boven die plint bevindt zich in de lange kanten van de achthoek een groot vierkant venster (afb. 8, 12, 22, 27). Twee tussenstijlen en twee tussendorpels verdelen het in negen vierkanten. Roeden in deze vakken zorgen voor een verdere onderverdeling in vier ruiten. Vrijwel alle ruiten bestaan uit getrokken glas, dat vermoedelijk nog uit de bouwtijd stamt.

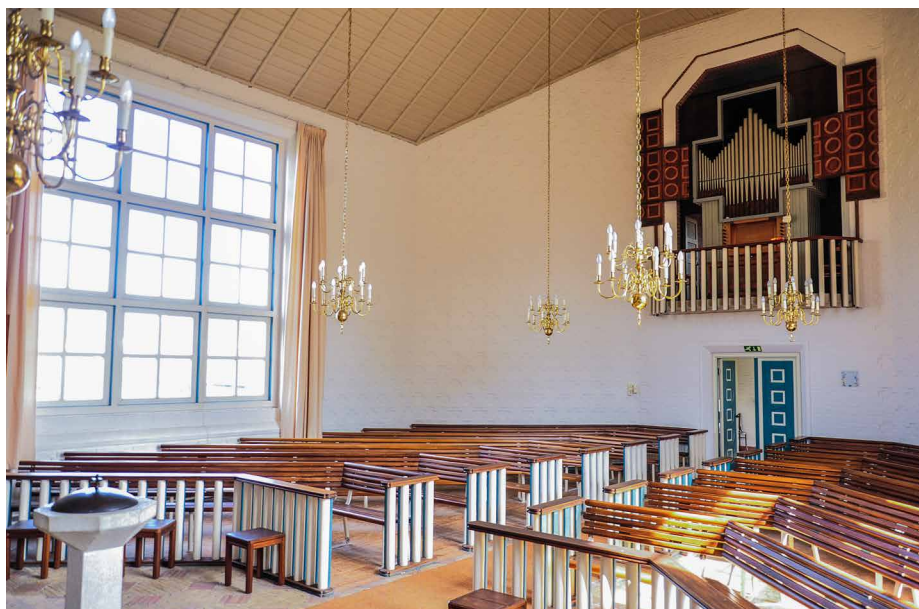
Vierkanten komen overal voor in de kerk. Kleine vierkante venstertjes verlichten het trappenhuis in de toren (afb. 18, 22). Deze bevinden zich niet op dezelfde hoogte, maar verspringen in een hoek die gelijk is aan die van de dakhelling van de toren. Op dezelfde wijze verspringen ook de langgerekte, zeskante galmgaten bovenin. De sprongen verlenen de toren een speels karakter. De wijzerplaten aan weerszijden van de toren, gemaakt van koper, bestaan uit in de hoogte ver opgerekte Romeinse cijfers (afb. 15).

In de toren hangt een klok, die ook al in de vorige kerk hing. Deze ontkwam aan vernietiging doordat de Duitse bezetter hem had afgevoerd naar Duitsland, zonder dat het tot omsmelting kwam (afb. 36). Op de toren staat een koperen haan, eveneens afkomstig van de vorige kerk op deze plaats.

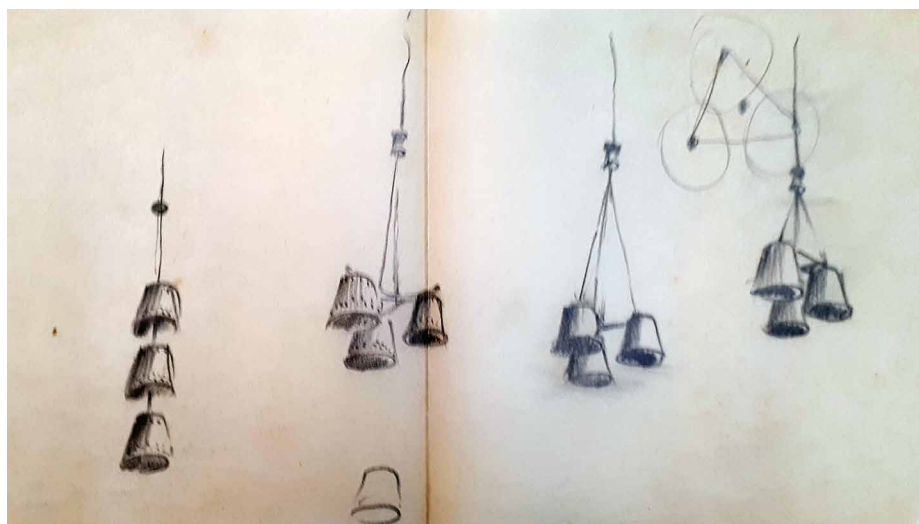
In 1980 voegde Architectenburo Alkema uit De Koog een nevenruimte aan de kerk toe, die de vormen van de bestaande consistoriekamer nauwkeurig overnam, zodat deze toevoeging het geheel nauwelijks verstoort (afb. 21).

Interieur

Door de grote vensters opzij en het witgeschilderde muurwerk binnen maakt de kerkzaal een lichte indruk. Aan de uiteinden is de ruimte eerder tamelijk gesloten, wat de ruimte een intiem en besloten karakter ver-

Afb. 32. Het orgelbalkon boven de ingang. Foto auteur.

Afb. 33. Ontwerpschetsen voor de verlichting. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 34. Het muurwerk aan de binnenzijde. Foto auteur.

Afb. 35. De kapconstructie.
Foto auteur.

leent (afb. 23, 24, 25). Het liturgische centrum bevindt zich op een drie treden hoog podium aan de westzijde, dat ook weer met een omtrek die wordt gevormd door drie kanten van een achthoek. Aan de oostzijde ontvangt het orgelbalkon daglicht door het achtkantige venster in de toren (afb. 32).

De vloer bestaat uit een patroon van gele en rode klinkers, waarin de gele klinkers achthoeken vormen en de rode klinkers een vierkant (afb. 28). Het muurwerk vertoont, net zo als aan de buitenzijde, een kruisverband, maar door een strek en een kop erboven en eronder telkens iets naar binnen te schuiven, ontstond een regelmatig patroon van Griekse kruizen (afb. 34). De warme tinten van de vloer en de bijzondere patronen in de vloer en in het muurwerk verlenen de ruimte een behaaglijk karakter. De houten, witgeschilderde zoldering vertoont dezelfde geknikte vorm als het uiteinde van de kerkzaal. De geknikte vorm keert eveneens terug in de opening van het orgelbalkon.

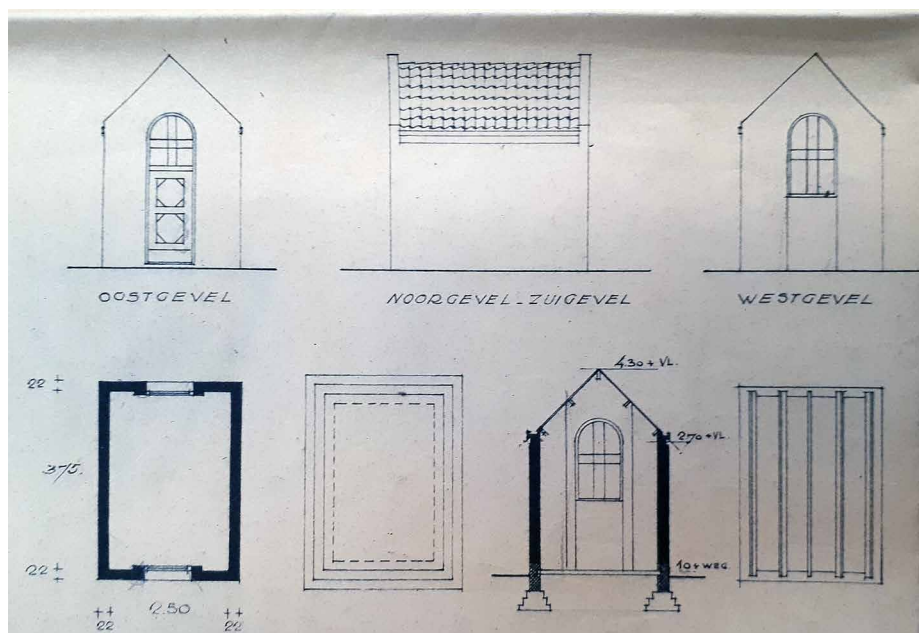
Meubilair

Het meubilair van de kerk vormt een onlosmakelijk geheel met de architectuur. De banken staan in een geknikte opstelling gericht op het liturgisch centrum, waarbij de drie zijden van een achthoek weer de vorm bepalen. De banken van mahonie en witgeschilderd vuren hout hebben aan het gangpad door de lengteas van de kerk steeds een hek met zeer zware, witte spijlen, een blauwe plank daarachter en een mahoniehouten leuning (afb. 25). Hetzelfde blauw vond toepassing in de binnendeuren. Een zelfde hek staat voor de bankenrijen, opnieuw in geknikte vorm (afb. 23). Aan het uiteinde van het liturgische centrum, vlak voor de preekstoel en de banken van de ambtsdragers, staat een identiek koorhek. Achterin de kerk dient een overeenkomstig hek als balustrade van het orgelbalkon.

De mahoniehouten, achtkantige preekstoel is versierd met robuuste cirkels en vierkanten. De donkere tinten in de ahorn latten daarboven, tegen de achterwand, vormen een kruis (afb. 25, 26). Zo ontstond op een abstracte manier een ruggenschot, zoals dat vroeger bij traditionele kansels toepassing vond. Daarboven brachten de architecten een achtkantige, blauwe hemel aan, grotendeels vervaardigd uit triplex en versierd met witte latten. Deze kwam in de plaats van het traditionele klankbord. Midden op het podium, nog voor het hek van de ambtsdragers, staat de houten avondmaalstafel met opzij een versiering van rechthoeken en cirkels. Het ruggenschot, de hemel en de avondmaalstafel staan niet op de tekeningen die werden ingeleverd bij de aanvraag voor de bouwvergunning, maar zijn ontworpen vlak voor de opening van de kerk. In de as van de kerk, vooraan in het liturgisch centrum, staat een achtkantig doopvont van graniet, waarvoor de architecten diverse schetsen maakten (afb. 29, 30, 31). Het werd vervaardigd door de firma Schippers uit Den Helder (afb. 28). De houten luiken van het orgel, die omstreeks 1960 tot stand zijn gekomen, vertonen dezelfde vierkanten en cirkels als de preekstoel.

Afb. 36. De klok bovenin de toren. Foto auteur.

Afb. 37. Ontwerp voor het lijkbearhuisje. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 38. Het lijkbearhuisje kort na de oplevering. Het Nieuwe Instituut, Rotterdam.

Afb. 39. Het lijkbaarhuisje.
Foto auteur.

De orgels

Het orgel uit 1952 betreft een klein instrument van orgelbouwer D.A. Flentrop met een klavieromvang C-e3. Het heeft de volgende stemmen: een Holpijp 8, een Quintadeen 8', een Prestant 4', een Fluit 4', een Octaaf 2', een Nasard 2 2/3', een Mixtuur III en een aangehangen pedaal.

Cees Schenk, organist van de Hervormde Kerk in De Waal, bouwde een kabinetorgel, waarbij hij gebruik maakte van een windlade van Jacob Meng uit de achttiende eeuw. Na zijn dood op 31 december 2010 liet hij het orgel na aan de kerk. Het op zich mooie instrument grijpt terug op achttiende-eeuwse vormen en past daardoor slecht bij het oorspronkelijke interieur van de kerk.

Conclusie

Het kerkgebouw van De Waal staat op een stedenbouwkundig belangrijke plaats in het dorp en vormt een markant punt in de eeuwenoude landschappelijke structuur. Vanuit een hoogte ziet de kerk uit over het dorp. De architecten Pot en Pot-Keegstra hadden vooral ook interesse in de sociale aspecten van architectuur. Deze kerk betreft een van de slechts twee kerkgebouwen die zij ontwierpen. Ze creëerden hier zowel een zeer spirituele als zeer intieme ruimte. In hun kerk gaat het om het contact met het hogere. Nadrukkelijk zijn de in de christelijke kerkbouw telkens terugkerende, hoog symbolische vormen toegepast: het vierkant, de cirkel, de achthoek en het Griekse kruis. Deze maken in de ruimte de spiritualiteit overal voelbaar. De architecten veronachtzaamden het samenzijn van de gemeenschap daarbij niet. Ze kozen niet voor een hard en modernistisch purisme, maar verleenden de vloer en de muren door toepassing van eenvoudige patronen een tapijtachtig karakter. Daarbij zorgden zij voor een zorgvuldige detaillering. Zo vormt de ruimte tevens een geschikte achtergrond voor een intiem samenzijn van mensen, waarin mensen in een kring uitkijken op het liturgisch centrum (zie omslag). Dit sociale aspect is een van de steeds terugkerende thema's in het oeuvre van Pot en Pot-Keegstra.

Bij dit kerkgebouw vormen architectuur en inrichting een dermate gaaf en overtuigend geheel, dat deze in samenhang bewaard zouden moeten blijven. De kerkmuur geniet al expliciet bescherming als gemeentelijk monument en vormt met de hoogte en de kerk een onlosmakelijk geheel. Tot het ensemble behoort ook het lijkbaarhuisje, dat dezelfde bescherming zou moeten genieten als het kerkgebouw.

